

การศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อในบุญพิธีของชาวอีสานที่สอดคล้องกับ
คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท*

An Analytical Study of Belief in I-San Meritorious Rituals Related
to the Atthagatha Dhammapada Scripture

พระมหาอภิสิทธิ์ วุฑฒิสุโร (เจริญราช), พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ¹, โสวิทย์ บำรุงภักดิ์² และเกียรติศักดิ์ บังเพลิง³

Phramaha Aphisit Vudhissaro (Jaroenrat), Phrakhru Sudhikhambhirayana,

Sowit Bamrungphak and Kiatisuk Bangploeng

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น¹

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด²

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม³

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand

Mahamakut Buddhist University, Roi-Et Campus, Thailand

Mahasarakham University, Thailand

Corresponding Author, E-mail: mahadee40@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาคติความเชื่อและพิธีกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท 2) ศึกษาคติความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท 3) วิเคราะห์คติความเชื่อในบุญพิธีชาวอีสานที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษานั่งโต๊ะ ตำรา และเอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า คติความเชื่อและพิธีกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้แก่ 1) บุญเข้ากรรม 2) บุญคุณทาน 3) บุญข้าวจี 4) บุญข้าวชะ 5) บุญข้าวสาก 6) บุญข้าวประดับดิน บุญทั้ง 6 นี้ เป็นคติความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานตามเดือนทั้ง 12 เดือนเรียกว่า ฮีต 12 ซึ่งสอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้แก่ เรื่องพญานาคเฮอร์กปัตต์สอดคล้องกับบุญเข้ากรรม เรื่องบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑ

*ได้รับบทความ: 8 กันยายน 2563; แก้ไขบทความ: 21 พฤศจิกายน 2563; ตอปรับตีพิมพ์: 24 มิถุนายน 2564

Received: September 8, 2020; Revised: November 24, 2020; Accepted: June 24, 2021

ทัฬงษะสอดคล้องกับบุญคุณลาน เรื่องนางทาสีปณาสอดคล้องกับบุญข้าวจี เรื่องบูรพกรรมของพระพุทธรเจ้าสอดคล้องกับบุญชำอะ เรื่องบูรพกรรมของอรุเวลกัศสปะสอดคล้องกับบุญข้าวประดับดิน และเรื่องนางยักษิณีสอดคล้องกับบุญข้าวสาก

วิเคราะห์คติความเชื่อและพิธีกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้แก่ บุญเข้ากรรม เป็นคติความเชื่อในพิธีกรรมทางสงฆ์ (ตามพระวินัยบัญญัติ) บุญข้าวจีเป็นคติความเชื่อในพิธีกรรมทางสงฆ์ (ทานมัย) บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากเป็นคติความเชื่อในพิธีกรรมเกี่ยวกับความกตัญญู (บุญอุทิศ) บุญคุณลานและบุญชำอะเป็นคติความเชื่อในพิธีกรรมเกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิต

คำสำคัญ: คติความเชื่อ; บุญพิธี; คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the belief and ritual in the Atthagatha Dhammapada scripture; 2) to study the belief and ritual of I-san people in consistence with the Atthagatha Dhammapada scripture; 3) to analyze the belief of I-san meritorious rituals related to the Atthagatha Dhammapada Scripture. This study was conducted by means of documentary research methodology through studying books, texts Buddhist academic works. The findings were presented based on the descriptive analysis.

The research results were as follows: Reveals that the beliefs and rituals in the Atthagatha Dhammapada scripture are: 1) Boon Khao Kam; 2) Boon Koon Lan; 3) Boon Khao Chi; 4) Boon Sam Ha; 5) Boon Khao Sak; 6) Boon Khao Pradupdin. These six meritorious rituals are the moral of beliefs and rituals of the I-san people according to the twelve months, called 'Heat Sip Song'. The stories in the Atthagatha Dhammapada scripture consistent with the meritorious ritual are that the story of Araka Naga is consistent with Boon Khao Kam; Kamma of Aññā-kodañña Bhikkhu is consistent with Boon Koon Lan; Lady, Dasīpuṇṇā is consistent with Boon Khao Chi; Kamma of the Buddha is consistent with Boon Sam Ha; Kamma of Uruvelakassapa is consistent with Boon Khao Pradupdin; Yaksinī story is consistent with Boon Khao Sak.

The analysis of beliefs and rituals in the Atthagatha Dhammapada scripture suggests that Boon Khao Kam is the belief in Sangha ceremony (in accordance with the

discipline); Boon Khao Chi is also the same (generosity); Boon Khao Pradupdin and Boon Khao Sak are that of gratitude expression (meritorious dedication); Boon Koon Lan and Boon Sam Ha are that of ways of life.

Keywords: Belief; Ritual; Atthagatha Dhammapada

1. บทนำ

พระพุทธศาสนามีคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พระไตรปิฎก ประกอบด้วย พระธรรมวินัย 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระสุตตันตปิฎก เป็นหมวดพระสูตรที่ประมวลพระพุทธพจน์ เป็นพระธรรมเทศนาทั่วไปที่พระพุทธองค์ ได้ทรงบรรยายธรรมต่างๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาสตลอดจนเป็นบทประพันธ์เรื่องเล่าทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา มีประวัติและท้องเรื่อง แบ่งออกเป็น 5 หมวดใหญ่ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย พระธรรมบท เป็นส่วนหนึ่งของคำสอนที่รวบรวมอยู่ในพระสุตตันตปิฎก โดยพระธรรมบท ปรากฏอยู่ในหมวดที่ 2 ของขุททกนิกายซึ่งมีอยู่ 15 หมวด ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม คือธรรมภาษิตสั้นๆ ประมาณ 300 หัวข้อ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539, หน้า 22) พระธรรมบทเป็นคัมภีร์ที่มีเพียงคาถาสั้นๆ เมื่อเวลาผ่านไปทำให้ตีความและเข้าใจได้ยาก จึงได้มีการแต่งอรรถกถาเพื่ออธิบายความในคาถานั้น เรียกว่า อรรถกถาธรรมบทหรืออัมมปทัฏฐกถา พระธรรมบทจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่ง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธพจน์ที่พระเถระจารย์นำมารวบรวมเรียบเรียงและแต่งอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมจากมุขปาฐะและจดบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษร สืบทอดแก่พุทธศาสนิกชนจนถึงปัจจุบัน พระธรรมบทจึงเป็นคัมภีร์ที่รวมพุทธภาษิตทั้งหลายซึ่งคัดมาจากคัมภีร์ต่างๆ แล้วนำมาแยกจัดเป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหาของภาษิตนั้นๆ พระธรรมบทนี้ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีเอกของโลกและเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงมายาวนาน

อรรถกถา คือ หนังสือที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายพระธรรมบทที่เป็นคาถาในหมวดต่างๆ ที่แต่งเป็นร้อยแก้วขยายความเรื่องที่เป็นพระชาติปัจจุบันของพระพุทธเจ้า เรื่องที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าหรือชาดกและเรื่องของพระสาวก แต่ยังไม่ปรากฏเรื่องเล่าที่มีการยกอุทาหรณ์มาอ้างอิงรูปแบบการเล่าเรื่องเพื่อให้เกิดความเพลิดเพลิน คือ มีการใช้เรื่องราวทำงานองนิทานที่มีเหตุการณ์และพฤติกรรมของบุคคลเพื่อแสดงเป็นตัวอย่างให้เห็นจริง ขณะเดียวกันก็ให้ความเพลิดเพลินใจที่สอดคล้องกับลักษณะของวรรณกรรม คำสอน เรื่องทั้งหมดนี้ แบ่งออกเป็น 26 วรรค (เศศนี นุชทองม่วง, 2546, หน้า 2) แต่ละวรรคจะมีจำนวนอรรถกถาเพื่ออธิบายและขยายเนื้อความคาถาพระธรรมบทไม่เท่ากัน วรรคละประมาณ 8-14 เรื่อง มีเพียงวรรคเดียวที่มีจำนวนอรรถกถามาก ซึ่งต่างกับวรรคอื่นๆ คือ 39 เรื่อง รวมมีอรรถกถาทั้งหมด 302 เรื่อง อรรถกถาธรรมบทจึงไม่ได้เป็นเพียงแต่คาถาหรือหลักธรรมคำสั่งสอนเท่านั้น เมื่อนำมาพิจารณาประกอบ

กับวัตถุประสงค์ของหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่มุ่งสอนคนให้ประพฤติดี คำสอนทุกกลุ่มเรื่องจะเริ่มด้วยพฤติกรรมความเป็นมาและปิดท้ายด้วยเรื่องพฤติกรรมเสมอ แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมคำสั่งสอนในอรรถกถาธรรมบทให้ความสำคัญกับพฤติกรรมที่นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติของคน เพื่อแสดงให้เห็นว่าธรรมะของพระพุทธเจ้านำมาแก้ปัญหาได้

วัฒนธรรมและประเพณีเป็นกระจุกที่ส่องสะท้อนถึงวิถีการเป็นอยู่ของคนในสังคมนั้นๆ วัฒนธรรมและประเพณีไทยแสดงถึงวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยในแต่ละภาคส่วน ภาคอีสานก็มีวัฒนธรรมและประเพณีส่วนท้องถิ่นที่มีทั้งเอกลักษณ์เฉพาะตัวและดินแดนอีสานเป็นดินแดนของ “ถิ่นไทยดี” เนื่องจากว่ามีผู้คนยึดมั่นในขนบธรรมเนียมและประเพณีฮีตสิบสอง คือ ประเพณีที่ปฏิบัติตลอดทั้งสิบสองเดือน ในแต่ละเดือนนั้นจะมีประเพณีที่จะต้องปฏิบัติตามทั้งสิ้น 12 ประเพณี (สวิง บุญเจิม, 2549, หน้า 652-653) ได้แก่ เดือนอ้ายบุญเข้ากรรม เดือนยี่บุญคุณลาน เดือนสามบุญข้าวจี เดือนสี่บุญผะเหวด เดือนห้าบุญสงกรานต์ เดือนหกบุญบังไฟ เดือนเจ็ดบุญซำฮะ เดือนแปดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา และเดือนสิบสองบุญกฐิน ทั้ง 12 เดือน คือจารีตประเพณีของชาวอีสานนั่นเอง เพราะคำว่า “ฮีต” เป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานานจากบรรพบุรุษของคนอีสาน ฮีตสิบสองจึงเป็นกฎระเบียบจารีตและประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ดังนั้น คนอีสานจึงให้ความสำคัญและเคร่งครัดในการปฏิบัติตามฮีตสิบสองเป็นอย่างมาก ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติปฏิบัติหรือฝ่าฝืน ก็จะถูกถือว่าเป็นความผิดและถูกสังคมลงโทษตั้งข้อรังเกียจ (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, 2525, หน้า 64)

คติความเชื่อและพิธีกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ล้วนมาจากเรื่องเล่าที่มาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ที่เป็นแม่แบบที่สำคัญอย่างมากในการปฏิบัติตนของชาวอีสานตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่เรียกว่า ฮีต หรือจารีตประเพณีของชาวอีสานประจำสิบสองเดือน เรียกว่า ฮีตสิบสอง ซึ่งถือขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ที่ชาวบ้านจะได้มาร่วมทำบุญในทุกๆ เดือนของรอบปี เพราะในเรื่องเล่าในที่มาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จะเป็นเรื่องของกาประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา ชาวอีสานยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะมีความเชื่อความศรัทธา ในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา เพราะศรัทธาเป็นบาทฐานในการประพฤติปฏิบัติ เมื่อประพฤติดียอมไปสู่สวรรค์ ประพฤติชั่วยอมไปสู่นรก ที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กรรม พระพุทธศาสนา จึงให้ความสำคัญแก่ศรัทธา เพราะศรัทธาเป็นพื้นฐานของปัญญา ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลประกอบด้วย

1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าสิ่งที่ตนได้กระทำเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมล้วนออกแบบไม่ได้มีแต่คนเท่านั้นที่จะสามารถสร้างกรรมได้ แต่ในทางกลับกันกรรม คือ สิ่งที่สัตว์โลกล้วนมีมาแต่กำเนิดและคอยส่งผล

2. วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้ว ต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ถ้าเป็นผลของกรรมดีแล้วเชื่อว่าการนั้นจะดับบันดาลให้เกิดสุข ถ้าเป็นผลของกรรมชั่วแล้วเชื่อว่าการนั้นจะดับบันดาลให้เกิดทุกข์

3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน ดังพุทธพจน์ที่ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย

4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลที่ฝึกตนด้วยดีดำเนินตามแนวทางที่พระองค์ทรงทำไว้ก่อนแล้ว ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, หน้า 140)

จากเหตุผลดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีความสำคัญในฐานะเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ที่ได้ยึดถือที่เป็นคติความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณี ตลอดจนมีคตินิยมซึ่งแฝงอยู่ในพิธีกรรมที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสานอย่างไร ประเพณีและพิธีกรรมของชาวอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้มีอะไรบ้าง และวรรณกรรมคำสอนที่เป็นประเพณีที่สำคัญของชาวอีสานมีอิทธิพลต่อปัจเจกบุคคลอย่างไร ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลจากอรรถกถาธรรมบท โดยผู้วิจัยเชื่อว่า เมื่อดำเนินการศึกษาวิจัยจนเสร็จสิ้นแล้วผลการศึกษาที่ค้นพบจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ใคร่ต่อการศึกษาค้นคว้าในอันดับต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาคติความเชื่อและพิธีกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท
2. เพื่อศึกษาคติความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท
3. เพื่อวิเคราะห์คติความเชื่อในบุญพิธีชาวอีสานที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยมีการศึกษาดังนี้

1. ขั้รวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย 1) รวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500 พ.ศ. 2535 อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2532 และอรรถกถา

ธรรมบท และ 2) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสาร บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ แล้วนำมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะข้อมูลเนื้อหาในด้านต่างๆ ที่มีลักษณะเหมือนกันและแตกต่างกัน เพื่อนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ และนำเสนอข้อเท็จจริงที่ได้ ด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามหลักการของอุปนัยวิธี (Inductive Method)

4. สรุปผลการวิจัย

คติความเชื่อและพิธีกรรมที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นประเพณีมีส่วนพัวพันกับชีวิตประจำวันของชาวอีสาน คือ ประเพณีที่เกี่ยวกับผี พราหมณ์และพุทธ ซึ่งจะดำรงอยู่เคียงคู่กันมายาวนาน กลมกลืนอยู่ในวิถีของชาวอีสาน ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ในตั้งแต่ครั้งอดีต ในพิธีการต่างๆ นั้น จึงมีเรื่องของศาสนาพราหมณ์เข้ามาปะปนอยู่บ้าง แต่มีอีกสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ดาษดื่นและทั่วไปก็คือการนับถือผีสงเทวดา ชาวอีสานมีคติความเชื่อตามคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ที่ได้ส่งผลต่อวิถีตามสังคมไทยที่ได้รับจากอิทธิพลจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตในสังคมและชาวอีสานได้รับอิทธิพลทางด้านคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม สถาปัตยกรรมและศาสตร์แขนงต่างๆ จนสืบต่อกันตลอดมาจนถึงในยุคปัจจุบัน

1. คติความเชื่อและพิธีกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวที่พรรณนาบุรพกรรมของพระพุทธเจ้า พระสาวก และอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ ซึ่งเป็นการประพาดปฏิบัติของเหล่าพุทธศาสนิกชน ผู้วิจัยได้ศึกษาและได้นำเอาคติความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทขึ้นมาแสดงไว้ดังนี้ เรื่องพญานาคชื่อว่าเอรภัตต์ บุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ นางปุลณาทาสี บุรพกรรมของพระพุทธเจ้า บุรพกรรมของพระอรุเวลกัสสปะและนางกาลิยกิณี

2. คติความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ชาวอีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่ครั้งโบราณ และเป็นประเพณีของท้องถิ่นสืบมาหลายปี เรื่องฮีดลีสองคลองลีสี่ เป็นเรื่องทางศาสนา จึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียได้ขยายเข้าสู่อาณาจักรบริเวณนี้แล้ว เรียกกันสั้นๆ ว่า ฮีด-คลอง หรือถ้าจะเรียก แบบชาวบ้านก็ว่า “เปิงบ้านเปิงเมือง” เรื่องฮีดลีสองคลองลีสี่นี้มีนักปราชญ์ผู้สูงอายุหลายท่านได้กล่าวไว้คล้ายๆ กัน จะต่างกันบ้างก็เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้ในสมัยโบราณ อาศัยการบอกเล่าจดจำกันมาเป็นส่วนใหญ่ที่เขียนไว้นั้น ก็เป็นส่วนน้อยฮีดลีสองคลองลีสี่ ดังมีคติความเชื่อและพิธีกรรมที่สอดคล้องกันดังนี้ บุญเข้ากรรม มีความสอดคล้องกับเรื่องพญานาคชื่อว่าเอรภัตต์ บุญคุณลาน มีความสอดคล้องกับเรื่องบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะบุญ

ข้าวข้าวจี มีความสอดคล้องกับเรื่องทาสีชื่อปุลณณา บุญข้าอะ มีความสอดคล้องกับเรื่องบุรพกรรมของ พระพุทธเจ้า บุญข้าวประดับดิน มีความสอดคล้องกับเรื่องบุรพกรรมของพระอรุเวลกัสสปะ บุญข้าวสาก มีความสอดคล้องกับเรื่องการอุปถัมภ์ของนางยักษิณี

3. การวิเคราะห์คติความเชื่อในพิธีกรรมทางสงฆ์ (ตามพระวินัยบัญญัติ) การเข้ากรรม (ปริวาส) เป็นสังฆกรรมที่จัดขึ้นโดยพระสงฆ์ เพื่อให้พระภิกษุผู้ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสได้เข้าปฏิบัติวิภูฐานวิธี เพื่ออบรมบ่มนิสัยอยู่ในข้อวัตรตามที่สำนักได้กำหนด การเข้ากรรมจะจัดขึ้นในเดือนอ้าย (ธันวาคม) ของชาวอีสาน ทำให้เป็นบุญประเพณีที่ชาวอีสานยึดถือเอาตามฮีตคองมาแต่หนหลัง พระภิกษุอาวุโสหรือ มัชฌิมะและนวกะก็สามารถที่จะเข้ากรรมได้ โดยมีพระปกตัตตา (อาจารย์กรรม) เป็นผู้ครองดูแลความ ประพฤติของเหล่าพระลูกกรรม (พระภิกษุผู้เข้าปริวาส) โดยจะจัดเป็น 10 วัน 3 ราตรีแรก เรียกว่า ปริวาส 6 ราตรีหลัง เรียกว่า ประพฤติมานัต พอครบก็จะขออัพภาณ (สวดระงับอาบัติ) โดยมีพระนั่งอันดับ 20 รูปขึ้นไปพิธีกรรมนี้จึงจะสมบูรณ์ หลังจากออกอัพภาณเสร็จ พระภิกษุผู้เข้ากรรมจะพ้นจากอาบัติสังฆาทิเสส แต่หากพระภิกษุรูปใดปกปิดอาบัติเป็นเวลานาน ก็จะต้องปฏิบัติวิภูฐานวิธีจนกว่าจะครบวันตามที่ตนปกปิด อาบัติไว้ ดังนั้น การเข้ากรรม เป็นงานบุญที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยตรง

คติความเชื่อในพิธีกรรมจึงเป็นพิธีกรรมทางสงฆ์ (ตามพระวินัยบัญญัติ) ก็เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ ปรับปรุงแก้ไขบุคคลผู้เก้อยาก กำจัดอาสวะอันบังเกิดในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความเลื่อมใสศรัทธาให้ แก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส และเลื่อมใส เอื้อเพื่อต่อพระธรรมวินัย บุญเข้ากรรมหรือบุญเดือนอ้าย ตรงกับวันเพ็ญ เดือนอ้ายหรือเดือนธันวาคม จัดเพื่อให้พระภิกษุผู้ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส คือ อาบัติขนาดกลาง ต้องปฏิบัติ วิภูฐานวิธี คือ ระเบียบเครื่องออกจากอาบัติ ให้พระสงฆ์ได้เข้าอยู่ในเขตที่จำกัด ทรมานกายและชำระจิตใจ ให้บริสุทธิ์ ถือเป็นการแทนคุณของมารดาที่ต้องอยู่กรรม (อยู่ไฟ) การเข้ากรรมทำอยู่ 9 ราตรี คือ 3 ราตรี แรกเรียกว่า ปริวาส และ 6 ราตรีต่อมาเรียกว่า ประพฤติมานัต เมื่อครบ 9 ราตรีจึงจะขออัพภาณ คือ การออกจากกรรม โดยมีพระสงฆ์ 20 รูปขึ้นไป เป็นผู้สวดอัพภาณ คือ สวดระงับอาบัติ ภิกษุที่ออกจาก กรรมแล้วถือว่าเป็นผู้ไม่มีมลทินและบริสุทธิ์ผุดผ่อง

4. การวิเคราะห์คติความเชื่อในพิธีกรรมทางสงฆ์ (ทานมัย) พิธีกรรมในการทำบุญ คือ บุญสำเร็จ ด้วยการบริจาคทาน การให้ข้าว น้ำ เป็นต้น และในงานจะต้องมีพิธีกรรมทางสงฆ์ คือ จะต้องนิมนต์พระสงฆ์ เป็นคณะ ตั้งแต่ 5 รูป ขึ้นไป เพื่อมารับสังฆทาน คือการให้ทานแก่คณะสงฆ์ส่วนรวม คือให้แก่กลุ่มบุคคล 7 จำพวก โดยไม่ได้เฉพาะเจาะจงแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ปฏิภาณ 7 ประเภท ได้แก่ 1) สงฆ์ 2) ฝ่าย มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข 2) สงฆ์ 2 ฝ่าย เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 3) ภิกษุสงฆ์ 4) ภิกษุณีสงฆ์ 5) ทั้งหมู่ภิกษุและหมู่ภิกษุณีที่ถูกเผด็จขึ้นเป็นสงฆ์ 6) หมู่ภิกษุที่ถูกเผด็จขึ้นเป็นสงฆ์ 7) หมู่ภิกษุณีที่ถูก เผด็จขึ้นเป็นสงฆ์ จะเห็นได้ว่าการให้ทานมีหลายประเภท มีทั้งการให้ในส่วนที่เป็นวัตถุสิ่งของมีทั้ง ให้เฉพาะเจาะจงแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง และให้แก่ส่วนรวม มีทั้งให้แก่พระสงฆ์ และให้แก่บุคคลทั่วไปมีทั้ง

ให้แก่มนุษย์ด้วยกันเอง และให้แก่สัตว์เดรัจฉาน และการให้ธรรม (ความรู้) ดังนั้น บุญก็คือการทำความดี อันเป็นเหตุทำให้จิตใจของผู้ทำบุญผ่องใสแล้วก่อให้เกิดผลส่งผล ให้เกิดความสุขความเจริญทั้งร่างกาย และจิตใจให้แก่คนที่ทำบุญไว้ เมื่อพูดอย่างย่อ บุญก็คือความสุข นั่นเอง ดังที่มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลยคำว่าบุญนี้เป็นชื่อแห่งความสุข ” การที่จะทราบเรื่องบุญได้ชัดเจน

5. การวิเคราะห์คติความเชื่อในพิธีกรรมเกี่ยวกับความกตัญญู (บุญอุทิศ) คติความเชื่อที่ว่าด้วยความกตัญญูกตเวทิตา ตามหลักทศ 6 ที่มีแนวความคิดมาจากเรื่อง พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทำบุญอุทิศเป็นคนแรกของพุทธศาสนา เนื่องจากมีเปรตที่เคยเป็นพระญาติของพระองค์มาส่งเสียงร้องโหยหวนให้พระองค์ ทรงได้ยินบ้าง มาปรากฏตัวให้พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นบ้าง ซึ่งกรรมของเปรตเหล่านั้นเกิดจากการกระทำของแต่ละตน บางตนเอาอาหารที่จะถวายพระให้แก่บุตรและธิดาของตนกินบ้าง บางคนเก็บไว้กินเองบ้าง บางคนกินก่อนพระบ้าง ผลกรรมเหล่านั้นได้ส่งผลให้เหล่าพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารได้เกิดเป็นเปรต เสวยทุกข์เวทนาตามผลกรรมที่ตนเองก่อไว้ จนมาถึงสมัยของพระสมณโคตมพุทธเจ้า ได้มีพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทำบุญอุทิศให้แก่พระญาติเหล่านั้น ให้ได้ไปอุบัติในภพภูมิที่ดีต่อไป ดังนั้น ความกตัญญูกตเวทิตาเป็นหลักการสำคัญหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่สามารถสังเกตได้ด้วยการทำความดีต่อกัน เป็นการแสดงถึงความปรารถนาดีของทุกคนโดยผลของการกระทำย่อมจะทำให้ตนมีความสุข และผู้อื่นก็มีความสุขด้วย เพราะเหตุนี้หลักการพระพุทธศาสนาจึงได้กล่าวยกย่องบุคคลผู้มีความกตัญญูว่า “เป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก” ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิกนิบาต ว่า บุคคลที่หาได้ยากมีอยู่ 2 จำพวก คือ (1) บุพพการี คือผู้ทำอุปกัระก่อน และ (2) กตัญญูกตเวทิตา คือผู้รู้อุปกัระที่เขาทำแล้วและตอบแทน

ดังนั้น ทั้งบุพพการีบุคคล และกตัญญูกตเวทิตาบุคคล คือเป็นบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะเมื่อมีผู้ทำอุปกัระก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แก่ตนโดยไม่ต้องคิดถึงผลตอบแทน คือผู้มีพระคุณได้แก่ มารดาบิดา ครูอาจารย์ จึงมีผู้รู้อุปกัระที่ท่านได้ทำแล้วและตอบแทน เรียกว่า เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เช่น บิดา มารดา ได้กระทำแล้วซึ่งความรัก โดยความรักนี้ได้ก่อให้เกิดภาวะความเป็นคน (บุตรธิดา) ขึ้นมาก็จำเป็นต้องเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนจนเติบโตใหญ่เป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องดูแลและทำตนเป็นแบบอย่างให้แก่บุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาเจริญเติบโตขึ้นแล้ว มีความรู้ความสามารถทำงานเลี้ยงชีพได้ ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ทั้งภายใน (รักษาจิตใจท่าน) และภายนอก (เลี้ยงดูด้วยปัจจัยสี่) เป็นหน้าที่ของบุตรธิดาจะต้องเลี้ยงดูท่านให้สมบูรณ์ที่สุด

6. การวิเคราะห์คติความเชื่อในพิธีกรรมเกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ชาวไร่ชาวนาที่จะออกไปประกอบอาชีพเกษตรกรรมในเดือนหก-เดือนเจ็ด ซึ่งเป็นเวลาหรือฤดูกาลทำไร่ทำนา จึงได้จัดพิธีกรรมที่เป็นคติความเชื่อในเรื่องการขนานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ในหมู่บ้าน

ที่ชุมชนนั้นนับถือ เช่น ผีบรรพบุรุษ มเหสักข์หลักเมือง หลักบ้าน ผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีเมือง ตามจารีตประเพณี เป็นต้น เพื่อขอให้ท่านเหล่านั้นช่วยเหลือในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพื่อให้ได้ผลผลิตมากๆ มีอยู่เหลือกินเหลือใช้ ตามแต่จะบนหรือบ่ากัน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น หรือเป็นการประกอบอาชีพอื่น ก็จะมีบนหรือบ่าได้เช่นกัน

นอกจากนั้น สิ่งที่จะขาดไม่ได้ คือพิธีกรรมทางสงฆ์ โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์ (สวดพระปริตร) เพื่อชำระล้างเสนียดจัญไร โรคภัยไข้เจ็บทั้งหลาย สะสางสิ่งสกปรกโสโครกให้สะอาดปราศจากมลทินโทษ หรือความมัวหมอง เรียกว่า การชำระ หมายถึง สิ่งที่ต้องชำระ หรือการทำให้สะอาดนั้นมีสองอย่างคือ ความสกปรกภายนอก ได้แก่ ร่างกาย เสื้อผ้า อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย และความสกปรกภายใน ได้แก่ จิตใจเกิดความความโลภ โกรธ หลง เป็นต้น แต่สิ่งที่จะต้องชำระในที่นี้คือ บุญชำระล้างสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไร อันจะทำให้เกิดข้าศึกมาราวิทำลาย เกิดโจรผู้ร้ายมาปล้น เกิดรบราฆ่าฟันแย่งกันเป็นใหญ่ ผู้คน ช้าง ม้า วัว ควาย ล้มตาย ถือกันว่าบ้านเดือดเมืองร้อนชะตาบ้านชะตาเมืองขาด จำต้องชำระให้หายเสนียดจัญไร การทำบุญมีการรักษาศีลให้ท่านเป็นต้นเกี่ยวกับการชำระนี้เรียกว่า บุญชำระมีการนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพุทธมนต์เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรให้ชาวบ้านนั้นอยู่เย็นเป็นสุข ชาวบ้านเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า บุญกลางบ้าน

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์คติความเชื่อและพิธีกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ในครั้งนี้ ทำให้ได้ทราบถึงความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานที่ปรากฏ มาเป็นบุญประเพณี ซึ่งเป็นการนำเอาพิธีกรรมจากอรรถกถาธรรมบทมาเป็น ฮีต บรรพบุรุษได้นำเอาประเพณีทางพระพุทธศาสนาและทางศาสนาพราหมณ์มาผนวกเข้ากัน ซึ่งเป็นประเพณีของชาวอีสาน สิ่งที่ตามมาคือ ความสามัคคี รักใคร่ปรองดองสมานฉันท์ ช่วยกันทำบุญต่างๆ ในรอบ 12 เดือน แต่ในที่นี้จะขอกล่าวถึงประเพณีที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งประเพณีของชาวอีสานได้มีความสอดคล้องกันอยู่ 6 ประเพณี คือ

1. บุญเข้ากรรม มีความสอดคล้องกับ เรื่องพญานาคชื่อว่าเอรภักตต์
2. บุญคุณลาน มีความสอดคล้องกับ เรื่องบุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ
3. บุญข้าวข้าวจี่ มีความสอดคล้องกับ เรื่องทาสีชื่อปุลณนา
4. บุญชำระ มีความสอดคล้องกับ เรื่องบุรพกรรมของพระพุทธเจ้า
5. บุญข้าวประดับดิน มีความสอดคล้องกับ เรื่องบุรพกรรมของพระอุรุเวลกัสสปะ
6. บุญข้าวสาก มีความสอดคล้องกับ เรื่องการอุปถัมภ์ของนางยักษ์ฉิณี

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลวิจัยไปใช้

1.1 เพื่อการนำไปใช้ศึกษาในการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักของพินิจนี้ๆ ตามคติความเชื่อของพิธีกรรม

1.2 เพื่อการดำเนินการด้านอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีให้คงอยู่สืบไป

1.3 งานวิจัยนี้ สามารถให้ความรู้แก่ผู้ที่ต้องการศึกษาและสืบค้นในด้านพิธีกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และสามารถนำไปประยุกต์ในงานวิจัยด้านอื่นๆ ได้อีกด้วย

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรวิจัยเกี่ยวกับความต้องการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทสอดคล้องกับประเพณีของพุทธศาสนิกชนชาวไทย

2.2 ควรวิจัยเปรียบเทียบความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

2.3 ควรวิจัยความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทในวรรณกรรมทางฝ่ายเถรวาทบาลีให้ชัดเจน

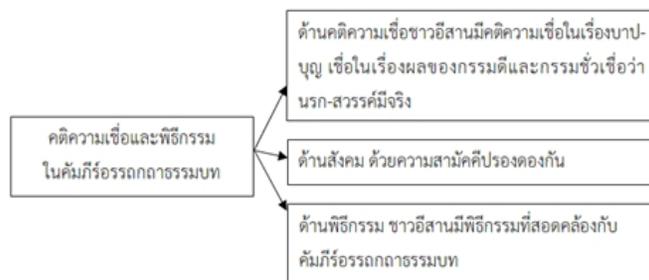
7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

ในการวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อในบุญพิธีของชาวอีสานที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ของคติความเชื่อและพิธีกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้

1. ด้านคติความเชื่อ ชาวอีสานมีคติความเชื่อในเรื่องบาป-บุญ เชื่อในเรื่องผลของกรรมดีและกรรมชั่ว เชื่อว่านรก-สวรรค์มีจริง

2. ด้านสังคม ชาวอีสานจัดงานตามฮีตด้วยความสามัคคีปรองดองกัน และมีความสามัคคีต่อกันเป็นอันเดียวกัน

3. ด้านพิธีกรรม ชาวอีสานมีพิธีกรรมที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่เป็นพิธีกรรมเพื่อเป็นการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- เกศณี นุชทองม่วง. (2546). *อรรถกถาธรรมบท: การศึกษาในฐานะการสอนวรรณคดีบัณฑิตวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2525). *ฮีตสิบสองกองสิบสี่อีสานโบราณ: ระบอบการปกครองในอีสานรำลึก*. กรุงเทพฯ: สมาคมคนอีสานกรุงเทพ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- สวิง บุญเจิม. (2549). *มรดกอีสาน*. อุบลราชธานี: มรดกอีสาน.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). *พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน*. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

